

Hatalmi játszmák a nyomtatott sorok mögött

G. Etényi Nóra: *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában.* L'Harmattan, Budapest, 2009. 432 oldal

A *Pamflet és politika* alapos kutatómunka eredménye: G. Etényi Nóra Magyarország, Ausztria (Bécs) és Németország (München, Berlin, Drezda, Karlsruhe, Augsburg, Tübingen, Stuttgart, Nürnberg) tiszteletreméltóan nagyszámú levéltárában fordult meg kora újkori, magyar vonatkozású kiadványok után kutatva. Források szempontjából szintén figyelemreméltó, hogy a könyv első fejezete olyan iratot, a korabeli európai hatalmak közt zajló beszélgetésjátékot mutat be, amely a magyar nyelvű irodalomban eddig ismeretlen volt. Az 1688-ban nyomtatott kiadvány¹ címe ugyanis nem árulkodott magyar vonatkozásról, a szerző kutatásai nyomán azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar hadszíntér és annak magyar perspektívája a beszélgetésjáték egyik fő témája.

Kutatásainak időbeli határköveiként a szerző a vesztfáliai békekötést és a 17. század végét jelöli ki, olykor azonban kitekint korábbi (például a 16. századi magyar végvidéki eseményeket bemutató publicisztí-

kák tárgyalásakor) és későbbi (például a hétéves háború erőviszonyait leképező fikatív kártyajáték vizsgálata során) idők propagandairataira is.

A könyv három tematikus fejezetre oszlik: az első fejezet a már említett, Wolfenbüttelben talált beszélgetésjáték kapcsán a műfaj jellegzetességeit elemzi. A második az európai elit magyarországi török háborúhoz kapcsolható propagandáját, tudatos imázsépítését veszi górcső alá, míg a munka harmadik nagy egysége a 17. század nyomtatásban megjelent régi és új politikai allegóriáit mutatja be. A színes forráskorpusz széles körű interdiszciplináris feldolgozást követel meg. A könyv végigolvasása után meggyőződhetünk arról, hogy az eseménytörténeten túl a szerző elmélyült a témához kapcsolódó mentalitástörténeti, irodalomtörténeti, képzőművészeti és sajtótörténeti ismeretekben is. Az alfejezeteket kivétel nélkül az adott szövegrészben tárgyalt metszetek, röpiratok tablói zárják, amelyek segítenek az elemző részek megértésében.

A *Pamflet és politika* első fejezete (*Beszélgetésjáték és hatalmi átrendeződés*) ismerteti azokat a műfajokat, melyek a beszélgetésjátékkal – egy kiválasztott politikai konfliktus erőviszonyait sok szereplővel leképező, őket velős kijelentésekben megszólaltató drámai röpirattípussal – hozhatók kapcsolatba. A jezsuita és protestáns iskoladrámák jellegzetességeinek bemutatása mellett Etényi szól arról is, mely időszakban milyen intenzitással jelentek meg az európai nyilvánosság számára is ismert, magyar vonatkozású drámai művek. A szerző bemutatja az 1688-as beszélgetésjáték szereplőit, politikai állásfoglalásaikat, melyeket ezután a történelmi háttérrel és a korabeli pamfletirodalommal ütköztet. Kísérlet tesz a mű pontos datálására, keletke-

¹ „Drama Dithyrambicum, Oder Nachdenckliches Gespräch=Spiel Der Potentaten in Europa (Worin Dero Absehen und Herzens=Gedancken über den heutigen Zustand des Staats) gleichsam wie in einem Spiegel vorgestellt und abgebildet werden. M. DC. LXXXVIII.” Teljes egészében 51 oldalas, latin és német nyelven megjelent beszélgetésjáték. Herzog August Bibliothek HAB 922 (5). A wolfenbütteli példányon kívül további hét német gyűjteményben megtalálható. Elérhető elektronikus formában is: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/pageview/164336> (letöltés ideje: 2013. május 31.)

zési helyének, célközönségének meghatározására, későbbi kiadásainak feltérképezésére. A bemutatott műfaj elterjedése kapcsán felhívja a figyelmet a nagyobb nyilvánosságának szóló információáramlás forradalmi jelentőségű megjelenésére, amely nagymértékben hozzájárult a közös európai identitás kialakulásához. Szintén a beszélgetésszövegekön keresztül teszi az olvasók számára nyilvánvalóvá, hogy a megfigyelhető „demokratizálódás” nemcsak az olvasói kör kitágulásában, hanem a pamfletekben megszólaltatott szereplők számának növekedésében is tetten érhető. A népszerű publicisztikák célja ugyanis egyre inkább az lett, hogy minél több nézőpontot szerepeltessenek. Szintén a 17. századi röpiratok sajátja, hogy közérthető módon fogalmazzák meg államelméleti álláspontokat. A fejezet befejező részében szó esik a kor népszerű irodalmának harmadik jellegzetességéről: a bátor hangvételű kritika és a karikatúra széles körű elterjedéséről.

Etényi dolgozatának második nagy egysége (*Változó portrék a propaganda tükrében*) a 17. századi visszafoglaló háborúk európai szereplőinek reprezentációját mutatja be a korabeli röpiratokban. Az első alfejezet I. Lipót német-római császár propagandájának hangsúlyváltozásait követi nyomon. Bemutatja, hogyan alakul át a császár reprezentációja a visszahódító, győztes uralkodó prototípusává. A pamfletek szimbolikájának feltárásával Etényi rámutat arra, hogy a jelképhasználatban tetten érhető a kor természettudományos fejlődése is, a Nap-szimbolika központi szerepe mögött pedig jezsuita hatás mutatható ki. A politikai-tudományos céllal nyomtatott nagyméretű grafika, a tézislap műfajának bemutatása után a szerző kronologikus rendben ismerteti a kor különféle röplap-megjelenéseit. A következőkben a bajor választó, II. Miksa Emmanuel magyarországi jelenlétét és az ehhez kapcsolható pamfletirodalmat tárja az olvasók elé. Megismerhetjük a hírek egyre pontosabb datálásának tendenciáját, valamint a szövegek mögött felfedez-

hető politikai szövetséghálókat, melyekre az enged következtetni, hogy az egyes megrendelők kit szerepeltetnek magukon kívül bajtársaikként kiadványaikban, kit részesítenek a pamfletekben megjelenő hadi sikerekben. Egyértelmű szövetségi prioritásokat azonban nem állapít meg a szerző: a lényeges mondatok elrejtőznek a kronologikusan tárgyalt adattengerben.

Közérthetőbben elemzi Etényi egy német arisztokrata, Wolfgang Julius Hohenlohe imázsépítését, melynek bemutatását fantáziadús, a gépies kronológiától eltérő módon a gróf temetési szertartásának elemzése keretez. Hohenlohe temetési beszéde ugyanis nagy súlyt helyez az arisztokrata (előzményeket elhallgató) magyarországi szerepvállalására. Lehetséges okokként Etényi a lobbanékony nyugatnémet politikai helyzetből való menekülést, valamint a családon belüli testvérviszályt nevezi meg. Az érdekes indokokat talán érdemes lett volna részletesebben is kibontani. A szerző azonban inkább a gróf tudatos sajtó-reprezentációjának ismertetésére tér át, megállapítva, hogy Hohenlohe sikeresen mutatta be saját szemszögéből az 1664-es téli hadjárat eseményeit az európai nyilvánosságnak. Az alfejezet végén meggyőzően foglalja össze érveit azzal kapcsolatban, miért nevezi Hohenlohe temetési reprezentációját „modernizált önarckép”-nek.

A következő két alfejezet témája a magyar elit európai sajtójelenléte. Etényi megállapítja, hogy önálló külpolitika hiányában a magyar nemesség számára nagy jelentőséggel bírt az európai nyilvánosság előtti megjelenés lehetősége. Ennek ellenére elmondható, hogy az európai sajtóban keveset írtak a magyarok háborús szerepvállalásáról; az ország kortárs erőfeszítéseinél gyakrabban jelennek meg a Magyar Királyság múltbéli háborús akciói. A Habsburg-ellenes felkelések árnyékot vetnek a magyarok pozitív megítélésére. Etényi bemutatja, hogy egyes magyar nemesi családok (például a Zrínyiek, a Pálffyok és a Batthyányiak), valamint a protestáns felső-magyar-

országi városok ennek ellenére elnyerik az európai közvélemény hosszú távú figyelmét és szimpátiáját – ez utóbbiak éppen a korban már elfogadhatatlannak minősülő felekezeti üldözés elszenvedésének köszönhetően. A szerző ezután perspektívát váltva az említett városok tájékozottságának ismertetésére tér át, és bemutatja a császári propagandánál jóval árnyaltabb külföldi követjelentések magyarokról alkotott képét is. Végül az Európa-szerte közismert Thököly Imre megítélésének változatait ismerteti: a kalandregényekben, röplapokon, gúnyrajzokon ábrázolt Thököly-kép helytől és időtől függően változott a protestánsok védelmezőjétől és az abszolutizmus ellenpontozójától a hatalmi játszma nagy vesztesén keresztül egészen Európa elárulójáig. A szerző Thökölyt illetően a német határokat átlépő, az itáliai, a francia és az angol sajtót is figyelemmel követő vizsgálatot végzett.

A harmadik nagy egység (*A műfajok sokszínűsége: a befogadó közönség megnyerése*), amely a Hohenlohe-fejezethez hasonlóan a könyv többi részénél következetesebben strukturált és élvezetesebb, a 17. századi röplapok közkedvelt allegóriáit elemzi. Etényi eseménytörténeti és kultúrtörténeti háttérrel ismerteti a kor nemzetközi politikájának új ábrázolási módjait, melyek a diplomáciai helyzetet egyetlen metszeten ábrázolva segítik a közvéleményt abban, hogy a hatalmi viszonyokat összefüggésükben lássák. Meggyőzően mutatja be, miként válnak a gúnyrajzok kulisszái a vesztfáliai béke korának „európai balettjéből” küzdőtérre, majd a század végére veszélyes laboratóriummá. A tánc allegóriája a bonyolult politikai érdekhálózatot kívánja kifejezésre juttatni, míg a laboratórium a század végének forrongó helyzetére, a politikai kísérletezések veszélyességére utal. A századvég allegóriái a szerző szerint a politikáról való gondolkodás új korszakát jelzik, melyben majd a sajtót is szem előtt tartó, születőben lévő nagyhatalom, Poroszország fog kiemelkedni a hatalmi versengésből.

Ezt követően még két, az európai hatalmi helyzetet tükröző allegória bemutatása következik: az ellenséges, illetve szövetséges hatalmak kártyalapokon vagy kártyajátékosokként történő megjelenítéséé, valamint a politikai helyzet izasztófürdőként való leképezéséé. Etényi megállapítja, hogy a nemzetközi politika kártyajátékként való közkedvelt ábrázolása az azzal szembeni gúnyra és távolságtartásra enged következtetni, míg a szintén minden társadalmi réteg által ismert fürdő-allegória beavatkozásra szoruló politikai–katonai krízist jelképez. Stílusos megoldás az alfejezet végén kommentár nélkül, összefoglalva közölni azt a beszélgetésjátékot, amely a fürdős gúnyrajzok korabeli megítéléséről szól. A dolgozat a magyar vonatkozású *Türkenliedek*, a török háborúkról tudósító népelemek típusainak, jellegzetességeinek, mentalitás-történeti hatásának, szerzői körének és célközönségének meghatározásával végződik. Etényi megállapítja, hogy a hadi eseményekről való pontos tudósítás mellett a *Türkenliedek* funkciója a török elleni összefogásra, aktivitásra buzdítás és a közvélemény hadvezérekkel szembeni kritikus véleményének kifejezésre juttatása is volt.

A *Pamflet és politika* címében és tagolásában egyaránt tematikus tartalmat ígér. Ugyanakkor jól mutatja, mennyire nehéz a szocializációnk sziklaszilárd részét képező kronologikus, lineáris történelemfelfogástól való elszakadás, hogy a tematikus részek (egy-egy műfaj, allegória vagy személy bemutatása) sokszor mechanikus eseménytörténeti felsorolásba torkollanak. Ennek legszomorúbb formája, amikor egy-egy háborús hírről tájékoztató röplap vagy népelemek bemutatása hadtörténeti események felsorolásává üresedik. Olykor már az az érzés támadhat az olvasóban, hogy nem a történeti háttér az illusztráció az aktuális pamflethez, hanem fordítva. A mentalitás-történeti érdeklődés tulajdonképpen hiányt több helyen is felfedezni véltem, például a 192. oldalon, ahol a szerző a császárnak adott kézcsókra vonatkozó mentalitás-

történeti szakirodalomra hivatkozik, a főszövegben azonban egyetlen jelző sem árulkodik e ceremonialis aktus szimbolikus jelentéséről.

Természetesen nem kell mindenkinek az újabb történetírás iskolája szerint szépirodalmi kidolgozottságú, kifejezetten élvezetes történeti munkát írnia, a németes, adatközlésre, ridegebb okfejtésre szakosodott írásmód éppúgy legitím. A tudományos munkának azonban minden esetben logikusan, átláthatóan kell fogalmaznia; a *Pamflet és politika* ebben mind mikro-, mind pedig makroszinten hiányosságokat mutat. Az előbbi alatt a kötőszavak időnkénti logikátlan, zavaró használatát, utóbbi alatt pedig a kronologikus részek olykor érthetetlen narratívába ékelődését, a fejezetek végi konklúzió elmaradását értem. A könyv végén található összegzés sem summarizálja az elmondottakat, hanem új résztémát mutat be, így inkább utószónak tekinthető, s az összefoglaló, rendszerező megállapítások elmaradnak.

Egy konkrét elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A 20. oldalon Etényi a beszélgetésjáték címlapjának jelmondatát hibásan, valamint Dávid-zsoltárként kategorizálva idézi. A mondat azonban Persius *Saturae* 1, 1-ből származik, helyesen: „*O curas hominum, o quantum est in rebus inane*”. A kora újkor pamfletirodalmának szimbólumrendszerét tanulmányozva egyébként is hasznos lehet a Biblia beható ismerete; Franciaország mint az Isten kertjében növekedő libanoni cédrus például korántsem csak pozitív szimbólum, ahogy azt a szerző Várkonyi Ágnes egyik tanulmányára hivatkozva írja, hanem – többek között Zsolt 29, 5, vagy Ez 27-28 alapján – elbizakodottsá-

got, előre megjósolt, isteni megalázást maga után vonó felfuvalkodást is jelenthet.

Egyértelműen a L'Harmattan kiadó részére írható, hogy a *Pamflet és politika* alaposabb szerkesztői munka nélkül, számtalan helyesírási hibával jelent meg. Különösen kínos a személynevek (36. old.: „Tökölly”) és idegen kifejezések (148. old.: plus ultra helyett „plus ultré”, 188. old.: mortuáriumi helyett „mortuárumi”, 275. old.: Nikomédia helyett „Nikodémia”) hibás leírása, az elégypelt (158. old. 90. lábjegyzet) vagy hiányos lábjegyzetek (109. old. 61. lábjegyzet). A fejezetek végére tett metszetek egy része sajnos nagyon homályos, ezért nem tudja betölteni a szerző által neki szánt szerepet. A szerkesztés felületességéről tanúskodik továbbá az egyes alfejezetek összeboronálatlansága, a sorozatos ismétlések. Etényi egyes téma-specifikus szavakat magyarázat nélkül hagy, míg másokat újra és újra lefordít olvasóinak. Kírvó példa a jelenségre az államérdek, azaz a „ratio status” fogalma, melyet a szerző legalább négyféle helyesírással szerepeltet (kisbetű, nagybetű, idézőjel, kötőjel) és minden egyes alkalommal lefordít, még az egész művet lezáró „Összegzés”-ben is. Nagyon kár, hogy akadémiai színvonalú munkák megjelenhetnek gondos korrektori munka nélkül.

A könyv tárgyi és strukturális hiányosságai ellenére a *Pamflet és politika* számos 17. századi politikai sajtótermék műfajáról, allegóriáinak evolúciójáról nyújt izgalmas, új ismeretekkel szolgáló elemzést, melyek új megvilágításba helyezik a korszak szereplőinek röplapokkal is befolyásolni kívánt hatalmi játszmáit.

BENCE ÁRON